

УДК 94:341.485]»1932/1933»»1939/1945»
<https://doi.org/10.15407/rksu.28.390>

Тетяна Геннадіївна Боряк,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна),
дослідник історичного факультету Вільнюського університету
(Вільнюс, Литва)
ORCID ID: 0000-0002-7472-0014
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org

УСНОІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ГОЛОДОМОР В УКРАЇНСЬКІЙ ОКУПАЦІЙНІЙ ПРЕСІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Десятиліттями історія України, передусім її трагічні сторінки, замовчувалася та фальсифікувалася. До початку Другої світової війни свідчення про голод 1932–1933 рр. в Україні, попри інформаційну блокаду, крізь радянський кордон зрідка, але проривались у країни Західної Європи та Північної Америки, коли-не-коли публікувались у періодичній пресі, переважно діаспорній. Від літа 1941 р., коли внаслідок німецької навали українські землі опинилися під окупацією, вперше за роки після трагедії відкрилися несподівані можливості відкрито говорити правду про Великий голод вустами його очевидців. Основним майданчиком оприлюднення фактів злочинів сталінського режиму стала українська місцева легальна окупаційна преса. **Мета дослідження:**

здійснити виявлення, всебічний аналіз та класифікацію усноісторичних джерел про Голодомор на шпальтах легальної української преси часів нацистської окупації. **Методологія** базується на використанні сукупності як загальнонаукових (історичного, структурно-функціонального, порівняльного, аналітичного), так і спеціальних методів дослідження (історико-книгознавчого, бібліографічного). **Наукова новизна** полягає в постановці завдання. Публікації про усноісторичні джерела голоду 1932–1933 рр. на сторінках окупаційної преси в Україні під час Другої світової війни відсутні. Розглянуто 184 свідчення про голод зі 184-х номерів окупаційних газет. На основі аналізу відповідних публікацій виділено п'ять груп усноісторичних джерел

про голод 1932–1933 рр. **Висновки.** Свідчення очевидців, яким уперше за близько десять років після трагедії було дозволено вголос проговорити свою психологічну травму і оповісти жахливі деталі морення їх голодом, добре вкладалися в антибільшовицький ідеологічний наратив нової влади. І окупаційна влада скористалася цим у повній мірі. Тема голоду виявляється вплетеною в різноманітні контексти, передусім – в репресоване минуле на рівні села та країни, включно

з колективізацією, українізацією, розкуркуленням тощо. На шпальтах окупаційної преси вона була представлена в кількох видах публікацій – спогадах, статтях, листах, художній та народній творчості. З певними поправками на стиль подачі матеріалу «окупаційний» наратив змістовно цілком співвідноситься і з масивом перших свідчень довоєнного періоду.

Ключові слова: усна історія, Голодомор, Друга світова війна, преса, окупація.

Актуальність теми дослідження. До початку Другої світової війни свідчення про голод 1932–1933 рр. в Україні, попри інформаційну блокаду, крізь радянський кордон зрідка, але проривалися у країни як Західної Європи, зокрема в Польщу, Румунію, Чехословацьку Республіку, так і Північної Америки, й коли-не-коли публікувалися в періодичній пресі, переважно діаспорній. Це були загалом нечисленні публікації журналістів та спогади очевидців-біженців [дет. див.: 4, с. 113–144]. Усні свідчення, що побачили світ за часів німецької окупації, є наймасовішими й можуть бути розглянуті залежно від місця публікації (окупована територія України; Німецький Райх; Західна Європа; до деякої міри, – Північна Америка), а також виду друкованого видання (преса чи книга).

Найчисленніші свідчення про голод 1932–1933 рр. містять українські часописи часів нацистської окупації. Нами було проаналізовано понад 30 легальних газет періоду окупації, серед них, зокрема, «Голос Дніпра» (Херсон), «Голос Полтавщини» (Полтава), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Дніпрова хвиля» (Кременчук), «Львівські вісті», «Нова доба» (Бердичів), «Нова Україна» (Харків), «Українське слово» (Київ), «Український голос» (Кіровоград), «Уманський голос» тощо, представлених у базі «Libragia: Архів української періодики онлайн». У підсумку, розглянуто близько 180-ти опублікованих свідчень про голод із майже 180-ти чисел окупаційних газет.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення періодики окупаційного періоду на території України активно розгорнулося в останнє десятиліття. Історіографія питання представлена працями, що розглядають такі специфічні засоби масової інформації в широкому контексті, передусім – пропаганди нацизму та ідеологічного впливу на місцеве населення часів війни (М. Михайлюк [12], К. Курилишин [10], О. Яшан [28], Д. Титаренко [24]) та ін.). Водночас українськими дослідниками піднімалися такі питання, як використання місцевої преси з метою поширення окупаційних плакатів та карикатур (О. Маєвський [11]), антисемітської пропаганди (А. Подольський [17], І. Щупак [27], Р. Михальчук [13] та ін.) тощо. Втім тематика Великого голоду на шпальтах окупаційних газет наразі не стала предметом спеціального розгляду. Виняток становлять дві розвідки, присвячені регіональній пресі Сумщини та Полтавщини часів Другої світової війни (В. Нестеренко [16], М. Чиркова [25]).

Аналіз преси, яка виходила на окупованій території України за часи Другої світової війни, став можливим завдяки реалізації компанією «Архівні інформаційні системи» проекту «Libragia», що здійснюється від 2012 р. у співпраці з бібліотеками, архівами та науковими інституціями в Україні і поза її межами [29]. Ідеться про оцифрування української періодики, а відтак надання до неї широкого доступу в мережі Інтернет. Вагомість цієї праці тяжко переоцінити, адже методами сучасних технологій опрацьовуються важкодоступні для дослідника видання, розпорошені по колекціях колишніх спецфондів різних архівних та бібліотечних установ у регіонах України.

Мета дослідження: здійснити виявлення, всебічний аналіз та класифікацію усноісторичних джерел про Голодомор на шпальтах легальної української преси часів нацистської окупації.

Виклад основного матеріалу. Нині українські історики не заперечують той факт, що нацистська пропаганда на території України, ідеологом якої виступав райхсміністр окупованих східних територій А. Розенберг, мала певний успіх. Багато в чому це пояснювалося тим, що агітаційні стратегії не тільки враховували етнічний склад, але й історичну долю населення окупованих територій. Готуючи матеріали до друку, пропагандисти відкрили можливість говорити про такі болючі для укра-

їнського селянина питання, як розкуркулення, колективізація, голод, репресії, русифікація [24, с. 479]. На доказ цього нагадаємо про «Додаткові директиви щодо здійснення пропаганди в Україні» від 16 грудня 1942 р. райхсміністра Розенберга, де серед матеріалів, які рекомендувалося друкувати, чи не першими називали спогади про голод [11, с. 155].

Для розуміння масштабів розголосу публікацій (добровільних чи вимушених, замовлених) на сторінках окупаційної преси з тієї чи іншої проблематики варто назвати кількість видань, що виходили на підконтрольній німцям Україні. В міру заглиблення в цю тематику історики називають дані за висхідною: від 150 до 450 (А. Подольський), від 300 (І. Щупак) до 557 (Ю. Смілянська) [21, с. 47] назв окупаційних газет (для порівняння – на території Росії їх було 60, Білорусі – 100) [27, с. 148].

Так на шпальтах газет почали з'являтися історії про голод і репресії, тяжке життя за більшовиків у контексті прийняття рішення про від'їзд на роботу до Німеччини або служби на боці українського визвольного війська. Для прикладу, як мотивує свій виїзд у Німеччину учениця дев'ятого класу Катерина Сугоняко з Ніжина: «... більшовики відібрали в мене все найдорожче – батьків, замучили їх голодом у 1933 р. Забрали майно потім, а нас з сестрою віддали до колгоспів на патронат. За всяку дрібницю нам докоряли шматком хліба» [14].

Навіть формальний пошук у базі «Libraria» за ключовими словами «голод 1932–1933», «штучний голод» подав нам понад 1400 позицій. Безумовно, всі вони не є рівнозначними за змістом та обсягом. Це пов'язано з тим, що згадка про голод могла зустрітися у статті загального характеру, разом зі свідченнями про тяжке життя за советів, репресії, колективізацію, статистику хлібозаготівель, демографічний аналіз чисельності жертв голоду. До цієї кількості також увійшли матеріали агронома-економіста Степана Соснового, який із вересня 1942 р. по січень 1943 р. на шпальтах щотижневих номерів газети «Нова Україна» опублікував шість статей із нищівною критикою людоморної політики більшовиків на селі [дет. див.: 19]. Крім того, іноді важко відокремити розлогу історію села від теми голоду, а життєвий досвід людини – від досвіду проживання голоду, і все разом – від загального пропагандистського нарративу. Для прикладу, один лист військовополоненого включав

переказ і народних приказок про колгоспи, і про голод, і про Сталіна. Проте подібна частотність свідчить, що пам'ять про ці події на той час була живою і такою, що боліла.

Зауважимо, дотепер вважалося, що в окупаційній пресі перша стаття про голод з'явилася в жовтні 1941 р. [16, с. 81]. Нами виявлена повноцінна оповідь про трагічні події 1932–1933 рр., опублікована раніше – 12 липня 1941 р. – в газеті «Вільне слово» (м. Дрогобич) та підписана літерами О. П. У ній ідеться про опухлих дорослих і дітей, які падали на дорозі і помирали, людоїдство, вимирання «цілих сіл», про хлопчика, який на станції Основа (Харківський залізничний вузол) розповів автору, що тато помер з голоду, сестра «варила маму в печі», а він сам утік [5].

Відповідно, остання виявлена нами публікація про голод, яку можна ідентифікувати як імовірне усноісторичне джерело, датується 4 березня 1945 р. Це оповідь-свідчення про голод на шпальтах газети «Голос» (м. Берлін, виходила українською мовою в 1940–1945 рр.): «У 1933 році селянські діти тихо плакали, вмираючи просто на бруках українських міст. ... Ті, що тоді їли булки, казали, киваючи на розпухлій порепані ноги вмираючих селян, з ран яких виступала вже не кров, а вода: “Так їм і треба, не хотіли працювати в колхозах”. Ми знаємо, що жаден член комуністичної партії большевиків не помер з голоду, а мерли мільйони селян» [26].

Саме крайні дати першої та останньої публікації усної історії про голод в українській окупаційній пресі та пресі, орієнтованій на українців за часів війни, було покладено в основу періодизації нашого дослідження, хоча формально нацистська окупація України закінчилася в жовтні 1944 р.

Як показав аналіз друківаних матеріалів, наймасовіші публікації припали на 1943-й – рік 10-х роковин голоду. Не виключаємо, що окупаційна влада скористалася цієї датою, аби зайвий раз нагадати читачам про злочини більшовицько-комуністичної влади. Слушною є також думка М. Чиркової, що особливий інтерес редакторів окупаційних газет до цієї тематики був зумовлений не власне річницею трагедії, а намаганням відвернути увагу українського суспільства від жорстокої політики окупаційної адміністрації, зокрема облав на потенційних оstarбайтерів, арештів родин утікачів [25, с. 35].

Усноісторичні свідчення, опубліковані у воєнний час за сприяння окупаційної влади, є переконливим доказом того, як людська пам'ять, закута тоталітарним режимом, в умовах найменшого ослаблення починала вільно промовляти. Уже в жовтні 1941 р. на сторінках газети «Голос Дніпра» дописувач не міг стримати своєї почуття: «Двадцять літ мовчати! Двадцять літ не сміти висловлювати, майже серед близьких знайомих, того, що ти гадаєш, не сміти оповідати всього, що бачиш навколо себе, не ризикуючи опинитись у застінках ЧК, ГПУ або НКВД! ... ми повинні і можемо зараз правдиво, без більшовицької газетної брехні висвітлювати прожите Україною ... Мені бажається передати читачам без усяких прикрас, правдиво, що я бачив у колгоспах та радгоспах України» [3].

І далі наводяться спогади про події в с. Широка Балка в липні 1933 р. (дев'ять померлих за липневий день 1933 р., а «завтра те ж, що й сьогодні»), а також с. Арнаутка (тепер – смт Комишани Херсонської області), жителі якого в травні – червні 1933 р. були опухлі від голоду через вилучення взимку 1932 р. «руками комуністів і комсомольців» зерна, борошна і навіть печеного хліба. Він згадує також, як рух СВУ сіяв у владних структурах страх. Саме це й спричинило голод – щоб Україна «на довгі роки не могла про що інше думати, крім шматка хліба» [3].

Оскільки не завжди зазначається, чи є публікація оповідкою про персональний досвід, чи переказаною із чужих вуст, ми зараховували до усноісторичних джерел ті документи, з яких було видно, що автор на власні очі бачив хоча б деякі з подій голоду, а також ті, що містили певні статистичні чи фактичні дані, зокрема про кількість померлих або опис подій у конкретному селі.

На основі аналізу публікацій, розміщених в окупаційній пресі, пропонується виділити п'ять груп усноісторичних джерел про голод 1932–1933 рр.

1) *Спогади очевидців* (89 номерів та 88 свідчень про голод)*. Умовно можна виокремити «наратив голоду» в таких формах: спогад повністю присвячено голоду; спогад присвячений історії села, складовою якої є наратив про голод; людина описує свій життєвий шлях за радянської

* Тут і далі обрахунки авторки здійснені на основі аналізу бази *Libragia*, а також даних, поданих у статті М. Чиркової [25].

влади, де складовою є період голодування. Одне усноісторичне джерело є унікальним – свідчення високопосадовця, радянського дипломата-неповерненця Бутенка. Він давав свідчення про своє радянське минуле, зокрема і про голод [2]. На жаль, більше відомостей про цю постать нам виявити не вдалося.

2) *Листи радянських військовополонених, німецьких солдат та селян* (12 номерів та 12 свідчень). Ідеться про кореспонденцію військовополонених до редакцій газет з описом власного досвіду або викладом того, що було почуто ними під час перебування в тюремному чи табірному ув'язненні [8]. Так, анонімний автор статті «Наші очі звернеш на Україну! (3 життя українських полонених у Німеччині)» в газеті «Голос Волині» від 30 листопада 1941 р. писав, що при відвідуванні редакції української газети «Нова Доба» (виходила щотижня в Берліні спеціально для полонених українців під редакцією Геннадія Которовича) для ознайомлення з їхнім життям бачив («бачили» в тексті – вочевидь, ідеться про кількох осіб) «кореспонденцію полонених до редакції, яку можна назвати цілою літературою» [15].

У таких листах – «списана наче чистою кров'ю історія України останніх двох десятиліть» [15], прагнення «нагадати людям, що загрожує їм у разі повороту більшовизму» [1]. Це оповіді про жахіття минулого, таборове життя та роздуми, сповнені вірою в майбутнє. Проте чільне місце в них посідала й тема колективізації, висилки та голоду. В окремих листах оповідається винятково про голод, найчастіше – про мученицьку смерть членів родини. Певною мірою така щільність свідчень, зокрема й про голод в Україні, може бути пояснена намаганням бранців обґрунтувати свою відмову захищати радянську владу в лавах Червоної армії, готовність стати до служби у складі українських частин німецької армії.

3) *Художні твори (оповідання, новели, нариси, вірші)* (35 номерів та 36 свідчень). Сюди віднесено характерні тексти, зокрема й такі, що не містили типової вказівки: «оповідане – побачене власними очима чи почуте від свідків подій». Зрозуміло, що подібний підхід доволі умовний, адже в основі будь-якого художнього відображення трагедії завжди лежить чиїсь особистий трагічний досвід. Так, під назвою «Спогад» на-

друковано вірш Л. Могущука: «З голоду вмирали. // І найбільше хлібороби // Працьовиті люди, // З яких трупів цілі гори // Валялися всюди. // Як гинула Україна, // Запустіли села» [23]; маємо відомості про вірш під назвою «Тридцять третій»: «Той рік, як сталінські бригади із хати в хату походжали, і хліб, що був, увесь, – о, гади! Увесь, до грама забирали ...» [25, с. 36].

4) *Народна творчість про голод* (14 номерів та 14 статей). Тут ідеться передусім про приказки (найчастіше згадується: «серп і молот – смерть і голод»), а також «новелу» [20] часів колективізації та голоду. Маємо свідчення, що низка зразків народної творчості була записана від «сотні наших полонених з різних українських земель» [22].

5) *Статті на різну тематику, які включають наратив про голод* (34 статті та 34 свідчення). Їхня характерна особливість – уніфікованість, стислість, відсутність імен та географічних назв, посилення на власний досвід. У них відсутні деталі оповіді, що характерні передусім для художніх творів та частково – для спогадів про голод.

Зауважимо, що згадка про голод 1932–1933 рр. може спливати і в неочікуваних місцях, наприклад, у статтях, присвячених річниці встановлення нацистської влади, запровадженню земельної реформи тощо [6].

Наукова новизна полягає в постановці завдання. Публікації про усноісторичні джерела голоду 1932–1933 рр. на сторінках окупаційної преси в Україні під час Другої світової війни відсутні. Розглянуто 184 свідчення про голод зі 184-х номерів окупаційних газет. На основі аналізу відповідних публікацій виділено п'ять груп усноісторичних джерел про голод 1932–1933 рр.

Висновки. З точки зору історії формування та функціонування масиву усноісторичних свідчень про Голодомор, період німецької окупації 1941–1944 рр. характерний передусім тим, що правда про пережитий голод 1932–1933 рр. уперше легально оприявнюється в публічному (або, за сучасною термінологією, – в медійному) просторі України. Окупаційна влада заохочувала друк таких матеріалів, оскільки вбачала в них основний інструмент для боротьби з більшовизмом. Пригадування трагедії українського селянства використовувалося з метою дискредитації ворога націонал-соціалізму (комунізму). Цю інформацію треба було

втиснути у «прокрустове ложе» балансування між користю та шкодою від пригадування злочину. Втім, роки німецької окупації стали першими роками, коли ті, хто пережив голод, змогли на своїй землі голосно говорити про жахи штучно організованого більшовиками голодомору. Наступна така можливість відкриється лише майже через чотири з половиною десятиліття, в останні місяці перед крахом комуністичного режиму. На той час совети вже будуть значно ослабленими та дискредитованими, позбавленими традиційних інструментів суворо карати за оприлюднення свідчень про свій злочин. Але й більшість свідків убивства голодом уже відійдуть у вічність, так і не повідавши про свій власний біль і трагедію всього українства – те, що світ невдовзі визнає геноцидом українського народу.

Наведена класифікація усноісторичних джерел, яка складається з п'яти груп, зайвий раз засвідчує, що на той час пам'ять про голод була надзвичайно потужною. Тема голоду виявляється вплетеною в різноманітні контексти, передусім – у репресоване минуле на рівні села та країни, включно із колективізацією, українізацією, розкуркуленням тощо. На шпальтах окупаційної преси вона була представлена в кількох видах публікацій – спогадах, статтях, листах, художній та народній творчості.

Зафіксовані у пресі спогади про голод свідчать про вкоріненість і певну «унормованість» травматичного досвіду очевидців. Можна було б припустити, що в умовах жорсткого ідеологічного та політичного протистояння воюючих сторін і активного заохочення з боку окупаційної влади до пригадування злочинів більшовизму з метою дискредитації останнього оповіді свідків будуть представляти трагедію Голоду масштабніше, насичуючи її деталями, що не піддаються верифікації. Тобто, картини Голодомору очікувано могли б бути викривленими. Але, окрім того, як це не парадоксально, цього не спостерігається. Перед нами фактично постає вже сформований набір інформаційних елементів свідчень, який рефреном «проходить» крізь увесь виявлений масив «окупаційних свідчень» і цілком корелюється з нашим сучасним знанням про Голод. А наше сучасне знання базується на безпрецедентно великому масиві джерел і досліджень з теми Великого Голоду, включно з тими, що не є актуалізованими і зберігаються в численних архівних і музейних колекціях.

З певними поправками на стиль подачі матеріалу, «окупаційний» наратив змістовно цілком співвідноситься як із масивом перших свідчень довоєнного періоду, представленим переважно у пресі фаховими журналістами та листами, так і з потужним комплексом усноісторичних джерел, сформованим в українському еміграційному середовищі в повоєнний час. Наратив часів окупації не надто відрізняється від свідчень кінця 1980-х років, коли українці змогли вже вільно пригадувати голод і навіть вшанувати пам'ять загиблих. Відтак ми можемо виразно зафіксувати тяглість пригадування і намагання оприлюднити свій травматичний досвід виживання за часів Великого Голоду.

Загалом слід відзначити, що, навіть із врахуванням підвищеного емоційного забарвлення багатьох оповідей за допомогою певних літературних прийомів, у наративі про голод часів нацистської окупації останній кардинально не відрізняється від наративу, оприлюдненого в довоєнній та повоєнній еміграційній пресі, а також свідчень початку 1990-х років уже в незалежній Україні.

Список використаних джерел

1. 1933-й рік. Лист до редакції // Вінницькі вісті. № 66 від 05.08.1943. С. 4. URL: <https://libraria.ua/numbers/206/4372/?PageNumber=4&ArticleId=555172&Search=%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201933> (дата звернення 15.03.2022).
2. Визнання советського дипломата // Нова доба (Бердичів). № 27 від 19.10.1941. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/304/10688/?PageNumber=2&ArticleId=523317&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
3. Вісім літ у колгоспах та радгоспах України (Нотатки землеміра) // Голос Дніпра. № 18 від 15.10.1941. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/222/5639/?PageNumber=2&ArticleId=533644&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
4. Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик / ред. кол.: С. В. Кульчицький, О. Ф. Ботушанська, В. Мотика; упоряд.: Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун / Одеська держ. наук. б-ка імені М. Горького; Ін-т історії України НАН України; Фондація українознавчих студій Австралії. Одеса ;

- Львів : Вид-во М. П. Коць, 2001. 664 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7891-03-8/966-7891-03-8.pdf> (дата звернення 15.03.2022).
5. Голос Лівобережжя // Вільне слово. № 3 від 12.07.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/213/4814/?PageNumber=3&ArticleId=589254&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
 6. До свята в с. Чапаев // Костянтиноградські нові вісті. № 35 від 17.10.1942. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/270/8061/?PageNumber=2&ArticleId=390487&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0>
 7. Думки в тюремній камері // Голос Полтавщини. № 10 від 27.11.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/328/615/?PageNumber=3&ArticleId=17683&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
 8. Енкаведисти облягають в'язницю // Українські щоденні вісті. № 13 від 20.07.1941. С. 6. URL: <https://libraria.ua/numbers/444/18506/?PageNumber=6&ArticleId=698331&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
 9. «Золотуха» // Голос Дніпра. № 22 від 19.10.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/222/5880/?PageNumber=3&ArticleId=537780&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
 10. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів : НАН України. ЛІНБ України ім В. Стефаніка. Львів. відділення Ін-ту укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2010. 328 с.
 11. Маєвський О. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939–1945 рр. / відп. ред. О. Є. Лисенко; Ін-т історії України НАН України. Київ, 2018. 268 с. URL: <file:///Users/olena/E2%80%99s%20MacBook%20Air/Downloads/0014062.pdf> (дата звернення 15.03.2022).
 12. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк та ін. / Ін-т історії України. Київ : НВП «Видавництво Наукова думка», 2011. Кн. 1. С. 644–658. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/978-966-00-1063-5.pdf> (дата звернення 15.03.2022).

13. Михальчук Р. Антисемітизм публікації легальної преси Рівненщини (1941–1944 pp.). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/1092-roman-mykhalechuk-antysemityzm-publikatsii-lehalnoi-presy-rivnenshchyny-1941-1944-rr> (дата звернення 15.03.2022).
14. Напередодні від'їзду // Ніжинські вісті. № 31 від 11.07.1942. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/21/669/?PageNumber=2&ArticleId=18820&Search=%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201933> (дата звернення 15.03.2022).
15. «... Наші очі звернені на Україну!». З життя українських полонених у Німеччині // Голос Волині. № 15 від 30.11.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/221/5539/?PageNumber=3&ArticleId=378808&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
16. Нестеренко В. А. Тема голодомору на сторінках окупаційної преси Сумщини 1941–1943 pp. // Сумська старовина. 2017. № L. С. 80–86.
17. Подольський А. Дослідження проблем антисемітської пропаганди в пресі часів нацистської окупації в сучасній українській історіографії // Наукові записки : збірник. Київ : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. Вип. 31. С. 7–14.
18. Рокосовська А. За що? (спогади про каторгу на Соловках) // Кремянецький вісник. № 75 від 17.09.1942. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/272/8339/?PageNumber=3&ArticleId=398808&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
19. Салтан О. Історична цінність дослідження агронома-економіста С. Сонового у висвітленні подій Голодомору на шпальтах газети «Нова Україна» // Студії Голодомору / «Holodomor Studies». 2018. № 1. URL: <https://www.holodomorstudies.com/research6.html> (дата звернення 15.03.2022).
20. Сльози старого Романчука (Новела) // Хорольські Вісті. № 43 від 30.06.1943. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/451/18953/?PageNumber=2&ArticleId=713215&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
21. Смилянская Ю. Оккупационная пресса на территории Украины (1941–1944). Формирование и укрепление антиеврейских стереотипов как попытка консолидации оккупантов с населением оккупированных территорий // Холокост: новые исследования и материалы. Материалы XVII Международной ежегодной конференции по иудаике. Москва, 2011. Т. IV. С. 25–50. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/smilianskaia_pressa.pdf

22. Сов'єтський побут у народній творчості в Україні // Український вісник. № 31 від 12.10.1941. С. 7. URL: <https://libraria.ua/numbers/445/18620/?PageNumber=7&ArticleId=702137&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
23. Спогади // Нова доба (Бердичів). № 4 від 24.08.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/304/10663/?PageNumber=3&ArticleId=521989&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
24. Титаренко Д. М. «Німецька пропаганда в Україні мусить здійснюватися ...»: цілі нацистської пропаганди в Україні у світлі німецьких документів // Гілея. Київ, 2010. Вип. 36. С. 478–484.
25. Чиркова М. Ю. Голодомор та німецький окупаційний режим на Полтавщині // До 70-річчя Голодомору в Україні 1932–1933 роки: Матеріали наукової конференції / редкол.: О. О. Нестуля та ін. Полтава, 2002. С. 31–38.
26. Шлях на батьківщину // Голос. № 12 від 04.03.1945. С. 1. URL: <https://libraria.ua/numbers/220/5277/?PageNumber=1&ArticleId=359587&Search=%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201933> (дата звернення 15.03.2022).
27. Щупак І. Нацистська антисемітська пропаганда серед місцевого населення України // Проблеми історії Голокосту. Дніпропетровськ: Пороги, 2006. Вип. № 3. С. 147–175.
28. Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.) // Гуманітарний вісник. 2011. Ч. 17. Вип. 3. С. 22–28
29. Libraria: Архів української періодики онлайн. Про проект. URL: www.libraria.ua/about

Tetiana Boriak,

Candidate of Historical Science (Ph. D. in History), Assistant Professor,

Postdoctoral Researcher of History Department,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine),

Researcher of the Faculty of History,

Vilnius University

(Vilnius, Lithuania)

ORCID ID: 0000-0002-7472-0014

e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org

Oral history sources about Holodomor in Ukrainian occupation press during World War II 403

For decades history of Ukraine, first of all its tragic pages, was silenced and falsified. Before the Second World War, testimonies about the famine of 1932–1933 in Ukraine seldom penetrated through the through Soviet border despite informational blockade to the countries of Western Europe and Northern America. These testimonies were published in press, mostly in diasporic one. From summer of 1941, when after the German invasion Ukrainian lands were occupied, first during the years after the tragedy, sudden possibilities to openly tell the truth about the famine by survivors were opened. Main ground for revealing the facts of Stalin regime crimes was Ukrainian local legal occupation press. **The goal of the research:** to make revealing, comprehensive analysis and classification of oral history sources about the Holodomor on pages of legal Ukrainian press from the period of Nazi occupation. **Methodology** is based on usage of totality of general scientific (historical, structural-functional, comparative, analytical), as well as special methods of research (historical-bibliological, bibliographical). **Scientific novelty** consists in the declared task. Publications about oral history sources of the famine of 1932–1933 on pages of occupational press in Ukraine during the Second World War are absent. 184 testimonies from 184 newspaper issues are analyzed. The author, researching corresponding publications, separates five groups of oral history sources about the famine of 1932–1933. **Conclusions.** Survivors' testimonies fit well into anti-Bolshevik ideological narrative of new regime. One has to take into account that survivors were allowed to talk loudly about psychological trauma and to tell horrible details about extermination of them with famine for the first time, almost 10 years after the famine. And occupational regime used this as full as it could. Topic of the famine is intertwined in various contexts, first of all – in repressed past on level of a village and a state, including collectivization, Ukrainization, dekulakization etc. On pages of occupational press the topic of the famine was presented in several types of publications – memoirs, articles, letters, art and folklore. With some corrections on style of material presentation, “occupational” narrative quite correlates with massive of the first testimonies of prewar period in terms of content.

Key words: oral history, Holodomor, Second World War, press, occupation.

*Стаття підготовлена 20 січня 2022 року;
подана до друку 25 січня 2022 року.*